

# Twée stukjes Twentse grammatica

Door Goaitsen van der Vliet

## 1. De invloed van het woordgeslacht

Het Twents maakt in zinsverband duidelijk onderscheid tussen mannelijke, vrouwelijke en onzijdige zelfstandige naamwoorden. Iedere categorie heeft zijn eigen lidwoorden en verbuigingen van bijbehorende bijvoeglijke naamwoorden. In onderstaande tabel worden alle mogelijke combinaties weergegeven. Overigens zijn er diverse, vaak plaatselijke uitzonderingsgevallen op deze regels.

### Mannelijk

|               |                              |
|---------------|------------------------------|
| een grote man | <i>nen grootn keerl</i>      |
| de grote man  | <i>n of den grootn keerl</i> |

### Vrouwelijk

|                 |                       |
|-----------------|-----------------------|
| een mooie vrouw | <i>ne mooie vrouw</i> |
| de mooie vrouw  | <i>de mooie vrouw</i> |

### Onzijdig

|                 |                                   |
|-----------------|-----------------------------------|
| een klein kind  | <i>n of un klean keend</i>        |
| het kleine kind | <i>t of et of ut kleane keend</i> |

### Meervoud

|                 |                     |
|-----------------|---------------------|
| beste mensen    | <i>beste leu</i>    |
| de beste mensen | <i>de beste leu</i> |

De onbepaalde lidwoorden *nen*, *ne* en *n* lijken een verkorting te zijn van de oude vormen *eenen*, *eene* en *een* waarbij het eerste deel is weggefallen. Hetzelfde geldt voor het mannelijke bepaalde lidwoord *n* dat een verkorte vorm van *den* is. Ter vergelijking: in het Nederlands bleef alleen het eerste deel van genoemde oude vormen over: *de* en *een* voor mannelijke en vrouwelijke woorden.

Het woordgeslacht hangt vaak niet samen met vorm of betekenis van een zelfstandig naamwoord. Daarbij zijn er nogal wat regionale verschillen binnen Twente.

**Mannelijk** zijn onder andere:

- De meeste woorden die ook mannelijk zijn in het Nederlands (met lidwoord *de*) en in het Duits (met lidwoord *der*).
- De meeste woorden die van oudsher niet op -e eindigen en niet onzijdig zijn.
- Woorden die onbeklemtoond eindigen op -el of -em, bijvoorbeeld *kachel*, *bozem*.
- De woorden die na een werkwoordvorm onbeklemtoond eindigen op -erd, -er of -aar, bijvoorbeeld *gloeperd*, *knieperd*, *arbeider*, *kompjoeter*, *leraar*.

**Vrouwelijk** zijn onder andere:

- De meeste woorden die ook vrouwelijk zijn in het Nederlands (met lidwoord *de*) en in het Duits (met lidwoord *die*).
- De meeste woorden die eindigen op een toonloze -e en niet met *ge-* beginnen, bijvoorbeeld *kaste*, *Jödde*.

Mannelijke uitzonderingen hierop zijn bijvoorbeeld *bedeende*, *brökke*, *eande*, *greppe*, *löppe*,

*neave, schötte, stötte, zönne, zöppe, eume.*

Onzijdige uitzonderingen hierop zijn bijvoorbeeld *herte* of *harte*, *hekke*, *berre*, *meanske*, *oge*, *lechte*.

- De meeste uit het Frans afkomstige woorden die eindigen op *-sie*, *-tie* en *-zie*, bijvoorbeeld *garazie*, *vakaansie*.  
Een uitzondering is bijvoorbeeld het onzijdige *allozie* (horloge).
- De woorden die eindigen op *-heid*, *-head* en *-heed*.
- De woorden die na een werkwoords- of naamwoordsvorm onbeklemtoond eindigen op *-isse* of *-is*, bijvoorbeeld *geschiedenis*, *getugenis*, *drovenis*.
- De woorden die na een werkwoordsvorm onbeklemtoond eindigen op *-inge* of *-ing*, bijvoorbeeld *wonninge*, *verbeending*.
- De woorden op *-inne* of *-in*, *-esse* of *-es* en *-ster* die de vrouwelijke variant van een functie aangeven, bijvoorbeeld *boerin*, *daanseres*, *kapster*.

**Onzijdig** zijn onder andere:

- De meeste woorden die ook onzijdig zijn in het Nederlands (met lidwoord *het*) en in het Duits (met lidwoord *das*), bijvoorbeeld *keend*, *hoes*, *book*, *brood*.
- De meeste woorden die van oudsher niet op *-e* eindigen en niet mannelijk zijn.
- Alle verkleinwoorden, bijvoorbeeld *männeken*, *vröwken*, *eentjen*.
- De meeste woorden die met het voorvoegsel *ge-* of *ver-* beginnen en niet op *-inge* of *-ing* eindigen.

Vrouwelijke uitzonderingen zijn bijvoorbeeld *gedachte*, *geboorte*, *gedöante*, *gemeente*, *genoade*, *gesjichte*, *gewoonte*.

### **Betekenisafhankelijk woordgeslacht**

Bepaalde woorden kunnen verschillende geslachten hebben, afhankelijk van hun betekenis in het zinsverband. Zo zijn er woorden die als verschijnsel, of als soort- of stofnaam vrouwelijk zijn, maar mannelijk als gebeurtenis of ding. Voorbeelden zijn *dood*, *weend* (wind), *vors* (vorst), *proat* (praat), *schaa* (schaduw), *wors* (worst), *soep*, *körk* (kurk).

In veel gevallen heeft de mannelijke variant een extra *-n* aan het eind, bijvoorbeeld *stoetn* (brood als ding) naast *stoete* of *stoet* (als stof), *taartn* naast *taart*, *kookn* naast *koke* of *kook* (koek), *beschutn* naast *beschute* of *beschuit*, *keezn* naast *keze* of *kees* (kaas), *wegn* naast *wegge* (krenten-), *scheenkn* naast *scheenke* (ham), *boln* naast *bolle* of *bol* (stier). Men zegt dus *dee stoet is lekker* (vrouwelijk), maar vervolgens *haalt mij nog mer nen stoetn* (mannelijk).

Een woord als *jong* kent wel drie varianten: mannelijk als jongen, vrouwelijk als zoon en onzijdig als jong (dier). Zo ook bijvoorbeeld *pot*: mannelijk als kookpot, vrouwelijk als inzet (bij het kaarten) en onzijdig als partijtje (kaarten).

### **Afwijkende lidwoorden**

Bij Mander en mogelijk ook in andere delen van Twente werd of wordt het onbepaald lidwoord *nen* niet alleen gebruikt voor de mannelijke, maar ook voor de vrouwelijke zelfstandige naamwoorden. Men spreekt daar dus niet van *ne mooie vrouw*, maar van *nen mooie vrouw*. Het bijvoeglijk naamwoord *mooi* blijft daarbij wel vrouwelijk verbogen met een *-e*.

In Hasselo en mogelijk ook andere delen van Twente werd of wordt het onbepaald lidwoord *ne* niet alleen gebruikt voor de vrouwelijke, maar ook voor de mannelijke zelfstandige naamwoorden,

waarschijnlijk door uitval van de laatste *n* van *nen*. Men spreekt dan dus niet van *nen grootn keerl*, maar van *ne grootn keerl*. Het bijvoeglijknaamwoord *groot* blijft daarbij wel mannelijk verbogen met een *-n*.

### Bijzondere verbuigingen van het bijvoeglijk naamwoord

Vooraf in oude teksten komt een typische buigingsvorm voor van de veelgebruikte bijvoeglijke naamwoorden *niej* (of *ni-j* of *nei*) en *heel* (of *hil*) voor een onbepaald, onzijdig zelfstandig naamwoord. In dat geval wordt het bijvoeglijk naamwoord verlengd met een *t*-klank. Tenzij onderzoek (bijvoorbeeld naar vergelijkbare Platduitse vormen) uitwijst dat dit etymologisch gezien een *t* moet zijn, schrijven we een *d*, net als in andere woorden met een achtergevoegde *d*, zoals *oarnd* (arend, uit *aren*, vergelijk Eng. *earn*), *toornd* (toren) en *dubbeld* (dubbel). Het is dus *n niejd kanon* (Almelo), *n ni-jd pak* (Albergen), *n ni-jd kleed* (Enschede), *n heeld zetken* (een hele poos, Albergen), *n heeld zomer* (een hele zomer lang) en *n heeld porsie meer* (een flinke extra portie).

Ook in andere gevallen waarin je geen verbuiging zou verwachten, verschijnt diezelfde *t*-klank: *wat niejd is wördt oald metzin* (wat nieuw is wordt vanzelf oud, Almelo), *de duur was niejd* (de deur was nieuw) en *alns was heeld bleavn* (alles was heel gebleven, Albergen). Een bijwoordelijk gebruikte vorm met dit achtervoegsel werd tot nu toe alleen gevonden in *neid verhuurd bouwlaand* (Denekamp, zonder komma achter *neid*, dus niet bijvoeglijk). Blijkbaar kan in alle gevallen zo'n *t*-klank worden achtergevoegd, waar je *heel* en *niej* (of *ni-j* of *nei*) zondermeer zou verwachten. Bij navraag onder enkele oudere Denekampers bleek, dat *n nei pak* in plaats van *n neid pak* als on-Twents werd ervaren. Over deze verbuiging van het bijvoeglijk gebruikte *niej* en *heel* werd tot nog toe, voorzover bekend, nergens gepubliceerd. Wel wijdde Dingeldein een apart lemma aan *neit* in zijn in 2009 teruggevonden [Denekamper Woordenschat](#).

## 2. Werkwoorden

### Vervoegingen van het zwakke (regelmatige) werkwoord

Als voorbeeld *haaln* (uit Germaans *halon*):

| Tegenwoordige tijd            | Andersom                         | Verleden tijd                     |
|-------------------------------|----------------------------------|-----------------------------------|
| <i>ik haal</i> of <i>hale</i> | <i>haal ik</i>                   | <i>ik haaln</i> of <i>haalde</i>  |
| <i>doe haals</i>              | <i>haalstoe</i> of <i>haalst</i> | <i>doe haalns</i>                 |
| <i>hee haalt</i>              | <i>haalt e</i>                   | <i>hee haaln</i> of <i>haalde</i> |
| <i>wiej haalt</i>             | <i>haal</i> of <i>hale wiej</i>  | <i>wiej haaln</i>                 |
| <i>iej haalt</i>              | <i>haal iej</i>                  | <i>iej haaln</i>                  |
| <i>zee haalt</i>              | <i>haalt zee</i>                 | <i>zee haaln</i>                  |

Voltooid deelwoord: *hee hef t ehaald* of *haald* (nooit met voorvoegsel *ge-*)

Bijvoeglijk: *de gehaalde bosschopn* (altijd met voorvoegsel *ge-*)

Gebiedend: *haal* of *hale miej dat efkes*, en vriendelijker: *haalt miej*

De verleden tijd *ik haaln* is eigenlijk een verkorting van *ik haalde*, zoals *ik maakn* een verbastering is van de oude vorm *ik made* (Middelnederlands *ick maekede*). Deze kwam in de tweede helft van de negentiende eeuw tot stand via de tussenvorm *ik makene*.

De verledentijdsuitgang *-te* of *-ten* (bijvoorbeeld *ik maakte*) komt vanouds in het Twents niet voor. Dit

‘kofschip’ is nooit in Twente aangekomen. Spellingsvormen als *ik maakten* of *maaktn* zijn dan ook puur gebaseerd op analogie met het Nederlands en niet op uitspraak en etymologie.

Om erachter te komen of een voltooid deelwoord eindigt op -d of -t kan men het bijvoeglijk maken voor een meervoud, zodat in de uitgang -de of -te de gewenste eind-d of -t te horen is. Bijvoorbeeld *ehaald* en *emaakt* uit *de gehaalde bosschopn* en *de gemaakte ofsproakn*.

Let op het wegvallen van de uitgangs-t als er *wiej* of *iej* achter het werkwoord staat: *zoo schrief wiej dat*. Dat deze t in de praktijk wel eens wordt geschreven, is als een vorm van hypercorrectie te beschouwen.

#### Vervoegingen van het sterke (onregelmatige) werkwoord *hebn* (hebben)

| Tegenwoordige tijd            | Andersom        | Kort         | Verleden tijd                   | Andersom        | Kort                        |
|-------------------------------|-----------------|--------------|---------------------------------|-----------------|-----------------------------|
| <i>ik heb</i> of <i>hebbe</i> | <i>heb ik</i>   | <i>he’k</i>  | <i>ik har</i> of <i>hadde</i>   | <i>har ik</i>   | <i>ha’k</i>                 |
| <i>doe hes</i>                | <i>hes doe</i>  | <i>hes</i>   | <i>doe hars</i>                 | <i>hars doe</i> | <i>hars</i> of <i>harst</i> |
| <i>hee hef</i>                | <i>hef e</i>    |              | <i>hee har</i> of <i>hadde</i>  | <i>har hee</i>  | <i>har e</i>                |
| <i>wiej hebt</i>              | <i>heb wiej</i> | <i>he’w*</i> | <i>wiej hadn</i> of <i>harn</i> | <i>har wiej</i> | <i>ha’w*</i>                |
| <i>iej hebt</i>               | <i>heb iej</i>  | <i>he’j</i>  | <i>iej hadn</i> of <i>harn</i>  | <i>har iej</i>  | <i>ha’j</i>                 |
| <i>zee hebt</i>               | <i>hebt ze</i>  |              | <i>zee hadn</i> of <i>harn</i>  | <i>harn zee</i> |                             |

#### Vervoegingen van het sterke (onregelmatige) werkwoord *wean* (zijn)

| Tegenwoordige tijd          | Andersom        | Kort         | Verleden tijd    | Andersom        | Kort         |
|-----------------------------|-----------------|--------------|------------------|-----------------|--------------|
| <i>ik bin</i> <sup>1</sup>  | <i>bin ik</i>   | <i>bin’k</i> | <i>ik was</i>    | <i>was ik</i>   | <i>wa’k</i>  |
| <i>doe bis</i> <sup>2</sup> | <i>bis doe</i>  | <i>bis</i>   | <i>doe was</i>   | <i>was doe</i>  | <i>waste</i> |
| <i>hee is</i>               | <i>is hee</i>   | <i>is e</i>  | <i>hee was</i>   | <i>was hee</i>  | <i>was e</i> |
| <i>wiej bint</i>            | <i>bin wiej</i> | <i>bi’w*</i> | <i>wiej warn</i> | <i>war wiej</i> | <i>wa’w*</i> |
| <i>iej bint</i>             | <i>bin iej</i>  | <i>bi’j</i>  | <i>iej warn</i>  | <i>war iej</i>  | <i>wa’j</i>  |
| <i>zee bint</i>             | <i>bint ze</i>  |              | <i>zee warn</i>  | <i>warn zee</i> |              |

\* In Mander resp. *he’m*, *ha’m*, *bi’m* en *wa’m*.

<sup>1</sup> Ook: *ik bun*, *zin*, *zen* etc.

<sup>2</sup> Ook: *dow bis*, *biins*, *beens*, *zins*, *zeens* etc.